

Několik poznámek ke zpracování svazkové agendy Správy sledování

Anna Pavlíková

Již od počátku roku 1948 existoval na území československého státu útvar, jehož činností bylo sledování osob či objektů, které se z různých důvodů staly předmětem zájmu pracovníků jednotlivých operativních správ Státní bezpečnosti.

Sledování nepohodlných osob samozřejmě probíhalo již před „vítězným únorem“, ale teprve po převzetí moci komunisty došlo k podstatným změnám ve složení a organizaci Sboru národní bezpečnosti. Od roku 1948 spadala problematika sledování do tzv. skupiny BAa, která fungovala v rámci Skupiny I (Bezpečnost).¹ Byla oznamována vnitřním oddělením StB a její činnost měl na starosti kpt. Osvald Závodský. Postupem doby se z útvaru zabývajícím se sledováním stala samostatná složka Státní bezpečnosti, označovaná jako Správa sledování (od r. 1964 s krycím označením IV. správa).

Během své existence (léta 1948–89, popř. ještě začátek roku 1990) prošel útvar řadou organizačních změn, které se týkaly především organizační struktury a náplně jeho činnosti. Právě vzhledem ke své pracovní náplni, která byla pro tehdejší režim nezbytností, se Správa sledování brzy stala důležitou součástí Státní bezpečnosti. Její spletitý organizační vývoj spjatý s organizačním vývojem Ministerstva vnitra, Ministerstva národní bezpečnosti a dalších složek a útvarů, které byly těmto ministerstvům podřízeny, podrobně nastínil Miroslav Urbánek, autor studie *Správa sledování Ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Stručný nástin organizačního vývoje*.² Přes časté úpravy a změny v organizaci Správy sledování zůstával hlavní smysl práce nezměněn. Hlavním obsahem činnosti bylo získávání informací na základě sledování osob či „objektů“.

Tato činnost probíhala na podkladě žádostí ostatních operativních správ a jiných útvarů Státní bezpečnosti, které měly zájem na sledování vytipovaných „objektů“. Těmi byli především občané čs. státní příslušnosti, kteří byli podezřelí z nepřátelského poměru k totalitnímu komunistickému režimu, ale také příslušníci cizích, zejména „kapitalistických“, států, pohybujících se na čs. území. Státní bezpečnost se zaměřila rovněž na sledování pracovníků zastupitelských úřadů vyspělých západních zemí.

1 Viz dále FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, in: *Sborník archivních prací*, R. XLI, č. 2, Praha 1991.

2 URBÁNEK, Miroslav: *Správa sledování Ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Stručný nástin organizačního vývoje*, in: *Sborník archivu Ministerstva vnitra*, 3, 2005, s. 171–221.

Moje práce se týká konkrétního archivního materiálu svazkového typu, který vzešel z činnosti Správy sledování.³ Jedná se o tzv. spisové svazky, ve kterých jsou rozpracovány již jednotlivé akce sledování. Svazky nejsou bohužel kompletní. Ačkoli sledování osob a „objektů“ probíhalo již před únorem 1948, inventarizovaný materiál dokumentuje pouze akce prováděné v 70. a 80. letech. Svazky staršího data jsou dochovány pouze v tom případě, že osoba, na kterou byl svazek veden, se stala předmětem zájmu Správy sledování i v pozdějších letech (70. a 80. léta). Starší svazek byl následně připojen k nově vzniklému spisu, díky čemuž můžeme sledovat i akce z 80. nebo 60. let.⁴

V současné době se spisové svazky 70. a 80. let pořádají do přehledného celku. Klíčovou roli zde mají krycí názvy jednotlivých akcí, které jsou roztríděny podle abecedy. Doposud jsme zpracovali materiály, jejichž krycí názvy začínají písmeny A, B, C, Č, D, E, F, G a H. Celkově se jedná o 2 366 svazků. Veškeré údaje, které zde uvádím, jsou tedy opřené pouze o doposud zpracované svazky.

Celkový počet svazků	2 366
Počet svazků vedených k jednotlivým osobám	2 105
Počet svazků vedených k „objektům“	261

Každý svazek má na vrchních deskách uveden krycí název, případně také spisovou značku nebo číslo jednací. Hned na začátku je seznam dokumentů, které svazek obsahuje. Jedním z nejdůležitějších je tzv. návrh sledování, který nechybí u žádného ze svazků a z něhož lze vyčíst mnoho důležitých informací. Jedním z údajů je konkrétní operativní správa či útvar Státní bezpečnosti, který návrh vypracoval a dále jej postoupil Správě sledování. Podle následující tabulky je zřejmé, že nejvíce sledování bylo prováděno na základě návrhů kontrarozvědných útvarů (II., X. a XI. správa).

3 Svazky byly předány k inventarizaci a zpřístupňování na oddělení vyšetřovacích a operativních spisů AMV, které má svazkovou agendu na starosti, z pražského oddělení AMV (Na Struze) ve dvou etapách, v srpnu a září 2005 (s uvedením, že se jedná o 70 bm archiválií; podle mého názoru jde však o větší počet, bez předávacích protokolů). Podle vyjádření Z. Votočkové z archivu Na Struze pro kulturní týdeník *A2* byly převzaty 19. 3. 1993 (viz HORÁČEK, Filip: *Ze sklepa ven?*, in: *A2*, č. 22/2006). – Z převzatého materiálu byly vyčleněny svazky slovenské proveniencí (celkem 17 kartonů), které byly v květnu 2006 předány slovenské straně (MV SR pro Ústav paměti národa). Slovenskému Ústavu paměti národa byl zároveň předložen návrh metodiky na zpracování svazkové agendy, aby české a slovenské svazkové fondy mohly být v budoucnosti otevřeny historikům i na základě témat, a to podle jednotného „federálního“ klíče. Seminář na toto téma byl vzhledem k tragickému úmrtí Ing. Jána Langoše odvolán, předpokládám, že se bude konat na podzim t. r.

4 Dokumenty o sledování pocházející z tohoto období byly zničeny a dochovaly se pouze v podobě mikrofilmů. Jsou uloženy v pražském oddělení AMV (Na Struze).

Správy StB	Počet žádostí podaných na Správu sledování
I. správa	125
II. správa	1 162
III. správa (Vojenská kontrarozvědka)	30
IV. správa	6
V. správa	9
X. správa	327
XI. správa	304
XIV. správa	8
S StB Praha	61
Ostatní	336

Velmi cennou informací je registrační číslo svazku, na jehož základě můžeme v evidencích bývalé Státní bezpečnosti dohledat i jiné archivní materiály vztahující se ke sledované osobě. Dalším údajem je krycí název akce, který je určující pro abecední řazení svazků (viz výše) a také pro snadné vyhledávání osob či „objektů“, například pokud známe jejich krycí názvy z jiných archivních materiálů Státní bezpečnosti. Kromě tohoto údaje se v návrhu mohou vyskytovat i další krycí názvy, které nějak souvisely se sledovanou osobou. Ty pak mohou odkazovat na spojitost s jinými provedenými akcemi sledování.

Další důležitá kolonka v návrhu sledování obsahuje jméno a příjmení osoby, datum narození, národnost a státní příslušnost. Ne všechny údaje jsou vždy známy a ne vždy jde o sledování jedné osoby. Jako „objekt“ sledování se vyskytují také skupiny osob, manželské páry, celé zastupitelské úřady či dokonce podezřelá motorová vozidla. Vedle zájmové osoby se v návrhu, popřípadě i dalších dokumentech svazku, mohou objevovat také další postavy. Jedná se buď o rodinné příslušníky, nebo o osoby, se kterými byl dotyčný jedinec ve styku a které se mohly rovněž podílet na tzv. nepřátelské činnosti. Tyto osoby byly buď sledovány pouze v souvislosti se sledováním „objekta“, nebo na ně Státní bezpečnost vypracovala další návrh sledování. Mnohé svazky tak na sebe vzájemně navazují a vytváří souvislou řadu, která se tak stává cenným materiálem.

V návrhu sledování je také uveden důvod sledování „objekta“. To je jistě jeden z klíčových údajů svazku, který vypovídá o poměru dotyčné osoby k tehdejšímu komunistickému režimu. Podle toho, co zatím máme, bychom mohli rozdělit zájmové

objekty do dvou hlavních kategorií. První by vyplňovaly osoby čs. státní příslušnosti a druhou příslušníci cizích států.

Státní příslušnost	Počet
Argentina	7
Čína	24
ČSSR	911
Francie	121
Itálie	95
NDR	37
Rakousko	70
SRN	255
SSSR	24
USA	210
VB	190
jiní cizí stát. příslušníci	422
ČSSR	911
ostatní	1 455

Jak je patrné z tabulky, větší část sledovaných osob zaujímali cizinci. Není to ovšem zcela jednoznačné. Kolonka „ostatní“ v sobě neobsahuje pouze cizí státní příslušníky, kteří se do tabulky nevešli, ale zahrnuje často skupinu osob, zastupitelský úřad a také osoby, u kterých státní příslušnost nebyla uvedena.

Sledování československých občanů vycházelo ponejvíce z podezření na „nepřátelskou“, respektive „protisocialistickou“ činnost, kterou můžeme dále rozdělit do menších podskupin. Osoby byly podezřívány například z opoziční činnosti. Buď mohly být považovány za exponenty pravice, trockismu, představitele disentu, nebo byly přímo signatáři Charty 77, členy VONSu nebo jiných „nepřátelských“ organizací. Vedle opozice byla trnem v oku Státní bezpečnosti příslušnost k církvi, ať už se jednalo o oficiální církve nebo náboženské sekty. Zvlášť byla Státní bezpečnost zaměřena na židovská společenství a tzv. prosionistickou činnost. Do podezření se také dostávaly osoby, které pracovaly v důležitých státních úřadech, ty byly prověřovány kvůli jejich možnému zneužití cizími zpravodajskými službami a případnému vyzrazení

státního tajemství. V rukou Státní bezpečnosti byli i ti, kteří na čas legálně opustili území Československé republiky. Sledování se nevyhnuli ani lidé z oblasti vědy, kultury a školství.⁵

Druhá kategorie tedy náleží cizím státním příslušníkům, kteří se pohybovali na území československého státu. Asi největší skupinu tvoří pracovníci zastupitelských úřadů (ambasád) vyspělých západních zemí. Pracovníci Státní bezpečnosti sledovali režim ambasád, jejich návštěvnost a zachycovali podezřelé osoby z personálu a návštěvníků úřadů. U vytipovaných osob proběhlo sledování, během kterého zjišťovali případné styky s čs. občany. Mnozí byli také prověřováni kvůli možné spolupráci se zpravodajskými službami. Vedle zaměstnanců ambasád hlídali operativní pracovníci také pohyb cizích diplomatů, kteří Československo navštívili. Monitorováni byli i zástupci či ředitelé zahraničních firem, kteří přijeli do republiky kvůli obchodním záležitostem a u nichž chtěla Státní bezpečnost vyloučit možnost jejich účasti na jiné než obchodní činnosti. Mnohé z těchto akcí probíhaly rovněž na základě žádostí „spřátelených“ tajných služeb, a to včetně sovětské KGB. Sledování tedy podléhali mnozí cizinci, kteří se za tehdejší režimu pohybovali po republice a mohli svojí přítomností jakkoli „poškodit zájmy republiky doma i v zahraničí“.

Vedle výše zmíněných údajů, které je možné získat z návrhu na sledování, nás pro kompletní zpracování svazků zajímá dále číslo jednací, spisová značka (pokud ji svazek obsahuje, sledování bylo ukončeno a svazek uložen do operativního archivu Správy sledování), registrační číslo, typ svazku a také jména operativních pracovníků, kteří návrh na sledování podali a byli tedy „správci“ původního, respektive kmenového, svazku, vedeného na daném útvaru StB (jak již bylo řečeno výše, většinou II. nebo X. správa, případně Správa StB hl. m. Prahy a Středočeského kraje).

5 Z jednotlivých sledovaných osob lze uvést např.: Jána Čarnogurského (krycí název akce ADVOKÁT B), Milana Knížáka (AKTUÁL), Otku Bednářovou (ANTÉNA 2), Bedřicha Kopolda (ARCHIVÁŘ), Zdeňka Beneše (ARCHIVÁŘ-P), Jana Placáka (ASISTENT-1), Evu Kantůrkovou (AUTORKA), Jiřího Kantůrka (AUTORKA 1), Boženu Lisovou (ARIEL), Jiřího Lederera (BALKÁN), Pavla Landovského (BOHÁČEK), Pavla Bratinku (BRATR 1), Jana Wericha (ČÁRA 2), Věru Chytilovou (ČAS), Dagmar Battěkovou (DAGMARA), Davida Němce (DANA), Františka Kriegla (DAVID), Rivu Krieglovou (DAVID-1), Rudolfa Zukala (DAVID-6), Pavla Kohouta (DIALOG), Vlastu Chromostovou (DIALOG 10), Jeleny Mašínovou (DIALOG X), Jiřího Daníčka (DISTRIBUTOR 1), Jana Křena (DOCENT), Zdeňka Pince (DOKTOR-A), Jana Trefulku (DRAK), Viléma Sachra (DUB), Martina Bútoru (ECHO 2), Pavla Křivku (EKOLOG), Jarmilu Bělíkovou (ELA), Milana Kunderu (ELITÁŘ), Radima Palouše (EMAN 1), Jana Palouše (EMAN 3), Vladimíra Kabeše (EMIGRANT), Huga Rokytu (EXPERT-2), Bedřicha Macenauera (FAGOT), Pavla Borského (FAUST), René Tesaře (FELIX), Jaroslava Mezníka (FILOLOG), Zdeňka Neubauera (FILOSOFO), Jindřicha Fairaizla (FRÉZAŘ), Lenku Procházkovou (GABRIELA), Karla Chadimu (GAMA), Petra Cibulku (GEOLOG), Ladislava Peška (HAJAJA), Petra Havlíka (HALAS), Bedřicha Noska (HEBREISTA), Ivana Binara (HEREC), Tomáše Lišku (HEREC), Jana Marvana (HONZA 1), Jana Šabatu (HONZA 8), Vladimíra Laštůvku (HOROLEZEC), Jiřího Müllera (HROCH), Oldřicha Hromádku (HROMADA). (Výběr proveden ze zpracovaného materiálu). – Z dalších (namátkově v nezpracovaném materiálu nalezených) svazků: Ivan Jírouš (IVAN), Karel Pecka (KÁJA), Kamila Bendová (KAMILA), Jaroslav Kořán (KOMPONENT), Vladimír Mlynář (KRAJAN 1), Jaroslav Seifert (LÍPA), Ján Mlynárik (LYRIK), Vilém Prečan (MAZUT), Ludvík Vaculík (MISTR), Oldřich Černík (PREMIÉR), Richard Sacher (RIGO), Miloslav Vlk (SEKRETÁŘ), Jan Frolík (SKUPINA), Petr Uhl (SKUPINA X), Věnek Šilhán (VĚNO), Jaroslav Šabata (VŮDCE), Jaroslav Hutka (ZPĚVÁK). – Pro zajímavost lze uvést, že komunistický režim měl z některých lidí strach i po jejich smrti. Týká se to např. herce Ladislava Peška a básníka Jaroslava Seiferta, kdy Státní bezpečnost prováděla tzv. dokumentaci jejich pohřbu.

Kromě návrhu na sledování, kterých může svazek obsahovat hned několik nebo pouze jeden, je ve svazku, v případě, že akce proběhla, rozpracován přesný průběh sledování. Záznamy ze sledování obsahují některé shodné náležitosti. Předně je zde uveden tzv. „plán sledování“, který obsahuje základní informace o sledované osobě (jméno, národnost, stav, adresu a podobně), tzv. zvláštní poznatky, které mohou být totožné s důvody sledování nebo se může jednat například o popis auta sledovaného, či zkratka o informace, které dotyčnou osobu přiblíží. Dále může být v plánu popsáno místo bydliště „objekta“, místo pracoviště „objekta“ či organizace sledování, ve které je popsán způsob, jakým bude „záchyt“ sledované osoby proveden. Zajímavý je údaj o technických prostředcích akce.

Po těchto údajích, které předchází provedení akce sledování, již následuje záznam o jejím uskutečnění. Začíná časem, ve kterém došlo ke sledování vytipovaného „objekta“. Často zde bývá vsunut tzv. „záznam o zachycení a předání objektu...“, ve kterém jsou uvedeny okolnosti, za kterých k „zachycení“ došlo, jakou pracovní skupinou a zda akce proběhla bez závad či nikoli. Následuje detailní popis pohybu a činnosti „objekta“. Nejvíce pozornosti soustředili pracovníci Státní bezpečnosti na styk s jinými osobami, na odesílání korespondence a na předávání jakýchkoli dokumentů. Tyto styky či materiály ověřovali a v případě potřeby také zajišťovali. Na konci zprávy bývá, není to však pravidlem, krátké vyhodnocení akce. Je zde většinou uvedena doba, po kterou sledování probíhalo, jací pracovníci se na sledování podíleli a jaké bylo jejich oblečení. Vyhodnocovalo se také chování sledované osoby, zda bylo klidné či jevílo známky sebekontroly. Občas se ve vyhodnocení vyskytují navštívená místa a také osoby, se kterými se „objekt“ setkal.

Některé „svodky“ obsahují i několik svazků. Jedná se především o sledování zastupitelských úřadů nebo o osoby, které po dlouhou dobu znamenaly pro tehdejší režim nebezpečný element. Sledování osob či „objektů“ mohlo totiž trvat jen pár hodin, den, týden, ale také i několik let.

Co je na těchto pramenech dále jedinečné, je fotodokumentace v nich obsažená. Téměř všechny svazky mají na zadních deskách obálku obsahující fotografie, popřípadě negativy, na kterých je zachycena sledovaná osoba nebo osoby, se kterými byla ve styku. Fotky byly získávány buď z občanského průkazu a nebo, což je velmi zajímavé, byly provedeny přímo během sledování.

Všechny shora uvedené údaje z jednotlivých spisových svazků se zapisují do přehledné tabulky, která po dokončení bude sloužit ke snadné orientaci a hlavně k jednoduchému vyhledávání informací. Při zpracovávání dbáme o jednotné dodržování klíčových slov a hesel, na jejichž základě pak bude možné tematické vyhledávání, které poskytne větší možnosti při hledání v evidenci spisových svazků a může tak výrazně napomoci historickému bádání.

Spisové svazky Správy sledování poskytnou historikům a badatelům po svém zpracování unikátní pramen. Na jejich základě budou moci studovat metody a taktiku sledování, technické možnosti a úspěšnost provedených akcí. Především ale pramen

odkryje doposud těžko získávaná fakta z činnosti představitelů opozice, disidentů, signatářů Charty 77, cizinců a diplomatů. A ačkoli jsou svazky někdy interpretovány jako pouhý doplňující materiál, mohou se stát i jediným (a jedinečným) pramenem, který doloží zvláště režimu vůči „nepohodlným“ osobám, k nimž se jiné svazky z činnosti Státní bezpečnosti nedochovaly.